

çimde silmeye sahip sağır bir kasnak yer almaktadır. Bunun da üstünde kurşunla kaplı küçük bir kubbe oturur.

Türbe mekânı, yedi cephesinde altı üstlü açılmış pencerelerden aydınlanıyordu. Bunlardan alttakilerin dördü sonraları örülerek kapatılmıştır. Alt sıradakiler, içi dolgulu sivri tahfif kemerleri altında dikdörtgen biçimlidir. Üst sırada yer alan pencereler ise sivri kemerli olup filgözü alçı içtenliklere sahiptir. Alt sıradaki pencerelerden bir tanesi, içeride bir çerçeve ile sınırlanarak sivri kemerli bir mihrap görünümüne sokulmuştur. İnci Kuyulu, bunun etrafındaki süslemelerin orijinal olmayıp sonradan yapıldığı görülmektedir. Türbenin içinde tek sanduka vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 398, s. 100; Bursalı Mehmed Tâhir, *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâiyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrhîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, İzmir 1324, s. 11-12; İbrahim Gökçen, *Sicillere Göre XVI ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları*, İstanbul 1946, s. 22, 29, 57, 76; Seydi Ahmet Çetin, *Hamza Baba Yatırı* (lisans tezi, 1980), İÜ Ed.Fak.; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I- İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *VD*, sy. 2 (1942), s. 297, 324-325, nr. 89; Hilal Ortaç, "Hamza Baba Tekkesi ile İlgili Bazı Belgeler", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi*, VII, İzmir 1994, s. 112-126, lv. XXXV-XL; İnci Kuyulu, "Hamza Baba Türbesi", a.e., s. 127-133, lv. XLI-XLIII.

SEMAVİ EYİCE

HAMZA BÂLÎ

(ö. 980/1572-73)

Bayramî-Melâmî tarikatına mensup sûfi.

Bosna'nın İzvornik kasabası yakınlarındaki Orloviç'te doğdu. Hayatıyla ilgili en geniş bilgi, Melâmî müelliflerinden La'lîzâde Abdülbâki'nin (ö. 1159/1746) *Sergüzeşt*'inde bulunmakta ve burada Bâli Ağa diye anılmaktadır. La'lîzâde'nin, babası La'î Mehmed Efendi'den naklen anlattığına göre, Hamza Bâli'nin müridi Hüsâmeddin Ankaravî İstanbul'daki müridlerine mektup yazarak inşa ettirdiği camide kılınacak ilk cuma namazında hazır bulunmalarını ister. Ancak açılışa gelenler arasında Bâli Ağa'yı göremeyince İstanbul'dan gelen dervişlere onu sorar, dervişler de Bâli Ağa'nın kendileriyle gelmediğini, fakat mutlaka geleceğini söylediğini bildirirler. Bu arada dervişlerden biri, onun eskisi gibi riyâzete devam et-

mediği yolunda bazı şikâyetlerde bulunurken Hüsâmeddin Ankaravî ayağa kalkıp camiden dışarı çıkar. Tam bu sırada Bâli Ağa atından inip müridine yönelir, müridi de onu kucaklayarak birlikte camiye girerler. Daha sonra Hüsâmeddin Ankaravî, Bâli Ağa'ya riyâzeti terkettiğine dair haberler aldığını söyleyerek sitemde bulunur; fakat Bâli Ağa için iç yüzünü anlatınca bu haberlerin, bazı melâmîce davranışları hakkındaki sözlerinin yanlış anlaşılmasından kaynaklandığı ortaya çıkar. Yine La'lîzâde'nin verdiği bilgiye göre, Bâli Ağa'nın açıklamalarından sonra müridi ona halini gizlemek için böyle yaptığını kendisinin de bildiğini, insanların zâhirine bakarak kendisini tenkit ettiklerini, bundan sonra adını Hamza koyduğunu söyler ve, "Bu meşrep senin şehâdetine sebep olur, sultânü'ş-şühedâ Hazret-i Hamza'nın sancağı altında haşrolursun" der. La'lîzâde ve La'lîzâde'nin anlattığı bu olayı aynen tekrarlayan Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, Bâli Ağa'nın bundan sonra Hamza Bâli diye tanındığını kaydederler. Hamza Bâli'nin Bosna'dan İstanbul'a ne zaman gittiği ve müridi Hüsâmeddin Ankaravî'ye ne zaman intisap ettiği bilinmemektedir.

Hammer, kaynak göstermeden Hamza Bâli'nin Kanûnî Sultan Süleyman devri vezirlerinden Pertev Mehmed Paşa'nın maiyetinde çalıştığını söyler. La'lîzâde'nin "bazı vüzerâ hizmetinde bulunduğu" şeklindeki ifadesi de Hammer'in görüşünü teyit etmektedir. Hüsâmeddin Ankaravî'nin ölümünden sonra (964/1557) La'lîzâde'nin ifadesiyle "ta'yîn-i ilâhî" ile hilâfet ve kutbiyet makamına geçen Hamza Bâli İstanbul'dan Bosna'ya gidip irşad faaliyetini orada sürdürdü ve kısa zamanda birkaç bin mürid edindi. Meyhanelere gidip tasavvufa istidadı olanları hakka davet ettiği, sözlerini işitenlerin cezbeye gelip tövbe ederek müntesipleri arasına kattıkları rivayet edilir. Fakat Bosna meşâyihinin onun ümmî olduğunu ve irşada muktedir bulunmadığını ileri sürdüler; bir kısım zâhir ulemâsı da bazı hallerini istidrâc olarak yorumlayıp kadiya başvurdular. Kadı durumu İstanbul'a bildirdi. İstanbul'dan Bosna'ya teftiş için gönderilen mübâşire, Hamza Bâli hakkında anlatılanların doğru olması halinde onun İstanbul'a getirilmesi emredildi. Tahkikattan sonra Hamza Bâli'yi İstanbul'a götüren mübâşir, Bosna'da onun hakkında söylenenleri devlet ricâline anlatınca Şeyhülislâm Ebüssüüd Efendi'den fetva istendi. La'lîzâde'nin naklettiğine göre Ebüs-

suüd Hamza Bâli'yi tarikat şeyhlerine sordu ve onlardan, "Cahil ve nâkıstır, dördüncü esmâda kalmıştır, Oğlan Şeyh İsmâil Ma'şûki tarikatındandır" cevabını alınca, "Üstâdım fâzıl-ı Rûm İbn Kemal merhumun fetvası ile katlolunan İsmâil'in katli zendeka ve ilhâda bina olunmuş idi; Şeyh Hamza dahi ol tarikte zındık ise katli meşrûdur" sözleriyle öldürülmesine fetva verdi. Hamza Bâli bu fetva üzerine Süleymaniye'de Deveoğlu Çeşmesi'nin önünde idam edildi (*Sergüzeşt*, s. 39-40). *Zeyl-i Şekâik* müellifi Atâi ise (ö. 1045/1635) Hamza Bâli'nin 964 (1557) yılında vefat eden müridi Hüsâmeddin Ankaravî'nin yerine geçtiğini, beş yıl irşad faaliyetinde bulunduğu sırada şeriata aykırı halleri görüldüğünden 969'da (1561-62) İstanbul Tahtakale'de boynunun vurulduğunu, I. Ahmed devrinde Edirne kadısı olan Sarı Mehmed Efendi'nin olayın şahitlerinden biri olduğunu söyler. Yine Atâi'nin verdiği bilgiye göre müridinin başının yere düştüğünü gören baltacılar zümresine mensup bir müridi hançeriyle boynunu vurarak intihar eder. Atâi gibi La'lîzâde ve Müstakimzâde de olayın 969 (1561-62) yılında cereyan ettiğini kaydetmişler, olayla ilgili bilgi veren Mehmet Ali Ayni, Sâdık Vicdânî, Abdülbaki Gölpınarlı da bu tarihi doğru kabul etmişlerdir.

Hamza Bâli'nin idam edildiği Süleymaniye'de Deveoğlu Yokuşu'nun başındaki Hacı Hamza Mescidi'nin haziresinde Hamza Bâli'ye ait bir mezar taşı, mescid avlusunun batı cephesinin duvarında da ta'lik hattıyla yazılmış bir kitâbe bulunmaktadır. 969 tarihli bu kitâbede, "Bosnevî eş-Şeyh Hâce Hamza hazretlerinin merkad-i münevvereleridir" denildikten sonra kendisinin ilâhî cezbeye müstağrak olduğu, sohbetine katılanların da cezbeye girdikleri, bazı halleri istidrâc olarak görüldüğünden burada şehid edildiği belirtilmektedir ki bu ifadeden burasının Hamza Bâli'nin mezarı değil meşhedi olduğu anlaşılmaktadır. La'lîzâde'nin, bazı mensuplarının cellâda bahşış vererek müridlerinin naaşını alıp Silivrikapı dışında bir yere naklettiklerini kaydettiği de bu görüşü doğrulamaktadır.

Başbakanlık Arşivi'nde bulunan İzvornik beyne ve kadısına yazılmış 19 Zilhicce 980 (22 Nisan 1573) tarihli fermanda (*MD*, nr. 22/585), Tuzla'da Eski Cuma mahallesinde Hasan Subaşı oğlu Sefer'in evinde ikamet eden Hamza adlı kişinin yakalanması, bulunamazsa kefilleri olan Hacı Hasan Camii imam ve hatibi Hacı İbrâhim ile Câfer Halife, Eski Cami hatibi Osman

Halife, Hacı Beyazıt Camii hatibi Sinan Ağa tarafından bulunması ve Dergâh-ı Muallâ çavuşlarından Mustafa'ya teslim edilip İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir. Aynı tarihi taşıyan Bosna ve Hersek beyine hitaben kaleme alınmış diğer bir fermanda (BA, MD, nr. 22/586) Hamza adlı kişinin o bölgede aranması, yakalanıp Dergâh-ı Muallâ çavuşlarından Mustafa'ya teslim edilmesi istenmektedir. Hersek beyine yazılmış 26 Rebîülâhîr 981 (25 Ağustos 1573) tarihli fermanda ise (BA, MD, nr. 22/374) önceki iki fermanla yakalanması istenen Hamza'dan "sâbıkan ele girip katlolunan Hamza" diye bahsedilmekte, ona mensup olan mühlidlerin kadılar tarafından sorguya çekilip mühlidliği sabit olanların hapsedilmesi emredilmektedir. Adem Hanciç ve Muhammed Hadzjahiç tarafından yayımlanan bu belgelerde adı geçen kişi Hamza Bâlî ise 19 Zilhicce 980 ile (22 Nisan 1573) 26 Rebîülâhîr 981 (25 Ağustos 1573) tarihleri arasında idam edilmiş olmalıdır.

Kadı Nûrullah diye tanınan müderris ve müftü Münîrî Belgradî'nin (ö. 1026/1617'den sonra) *Silsiletü'l-mukarrebîn* adlı eserinde yer alan bilgiler bu konuya ışık tutması bakımından önemlidir. Münîrî'nin naklettiğine göre Hamza Bâlî İstanbul'da takibata uğrayacağını anlayınca memleketi Bosna'ya giderek Yukarı Tuzla'da ikamet etmeye başlar. Fakat Halvetî şeyhi Nûreddinzâde'nin devlet nezdindeki ısrarlı teşebbüsleriyle İstanbul'dan bölgeye onu yakalamak için bir çavuş gönderilir; Hamza Bâlî İstanbul'a getirilerek sorguya çekilir ve hapse atılır, daha sonra da gizlice öldürülür. Olayın bütün safhalarında Nûreddinzâde'nin en önemli rolü oynadığını söyleyen Münîrî, Hamza Bâlî'nin mensuplarından bir yeniçerinin, "Ah şeyhim!" diyerek kendini hançerlediğini ve hadisenin 980 (1572) yılında cereyan ettiğini bildirir. Bu durumda Atâî'nin verdiği 969 (1561-62) tarihinin yanlış olduğu, Hacı Hamza Camii'ndeki kitâbenin de Atâî'ye dayanılarak yazıldığı kabul edilebilir. Ancak Hamza Bâlî'nin tarikatına mensup olan XVII. yüzyıl Melâmî müelliflerinden Sarı Abdullah Efendi'nin *Semerrâtü'l-fuâd*'ında olayı tarih vermeden birkaç satırla zikretmesi ve torunu La'fîzâde'nin Atâî'nin verdiği tarihi kabul etmesini açıklamak güçtür. Halvetî-Sinânî şeyhi şair Seyyid Nizamoğlu da (ö. 1010/1601) Hamza Bâlî olayında Nûreddinzâde'nin rolü konusunda Münîrî'yi doğrulayan bilgiler vermektedir. Nûreddinzâ-

de'nin din gayretleriyle müftüye ve kazakere gidip Hamza Bâlî'nin aleyhinde bulunduğunu ve ortadan kaldırılmasına çalıştığını söyleyen Seyyid Nizamoğlu, ayrıca onun Hamza Bâlî'nin 100'den fazla mensubunu da öldürttüğünü yazar. *Zeyli Şekâik*'te Nûreddinzâde'ye geniş yer ayıran Atâî'nin, onun Hamza Bâlî olayındaki rolü hakkında hiçbir şey söylememesi dikkat çekicidir. Münîrî saray mensuplarından, yeniçerilerden ve devlet ricâlinde önemli kişilerin Hamza Bâlî'ye bağlı olduğunu, Bosna'da çok sayıda müridi bulunduğunu, onun yolunu takip eden birçok kimse ile karşılaştığını, bunların aşk ve muhabbetten başka ilkeleri olmadığını, Hamza Bâlî'den "sultan" diye söz ettiklerini bildirir. Ayrıca, "Şehâdet edenlerden ve mecliste hazır bulunanlardan böyle işittim" diyerek Hamza Bâlî'nin zındıklığı ve ilhâdi gerektirecek bir şeyle suçlanmadığını, "İstesem İstanbul'dan tânu defederdim" dediği ve bu sözde ısrar ettiği için katledildiğini, bunun da katli gerektiren bir suç olmadığını söyler. Ancak Hamza Bâlî'nin öldürülmesinden sonra özellikle Bosna ve civarında yoğun olarak bulunan mensuplarının sıkı şekilde takip edilmesi için bölgeye gönderilen fermanlarda ondan ve mensuplarından "mülhid" diye bahsedilir. Bu fermanlardan bazıları M. Tayyib Okıç tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.).

Öyle anlaşılıyor ki, Hamza Bâlî'nin saraydan ve önemli devlet ricâlinde, yeniçerilerden çok sayıda mensubu olması, tarikat silsilesinin Safevîler'e ulaşması ve devletin benimsediği Sünnî esaslarla uyuşmayan inançları devleti ve bir kısım zâhir ulemâsını; çile ve riyâzeti, esmâ, evrâd ve ezkârı kabul etmemesi de bazı tarikat şeyhlerini tedirgin etmiş, bu durum Hamza Bâlî'nin idam edilmesine yol açmıştır.

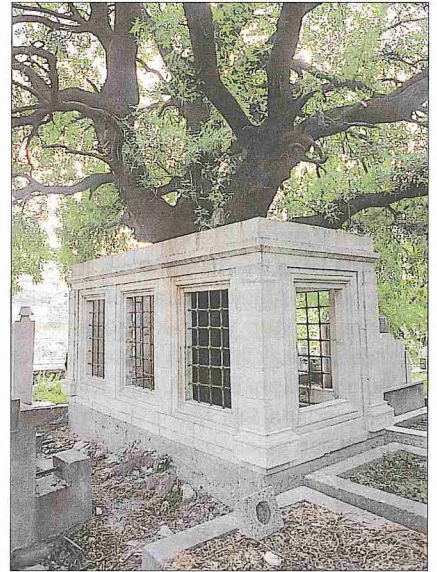
Bayramî Melâmîleri'nin şehid olduğuna inandıkları Hamza Bâlî'nin tarikat silsilesi Hüsâmeddin Ankaravî, Sârbân Ahmed, Oğlan Şeyh İsmâil Ma'şûkî, Pîr Ali Aksarâyî, Bünyâmin Ayâşî, Emîr Sikkînî vâsıtasıyla Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ulaşır. Bunlardan Emîr Sikkînî ve Sârbân Ahmed hariç diğerleri çeşitli vesilelerle devletin takibatına uğramışlardır. Kendisinden sonra Hamzaviyye adını alan tarikat Bursalı Hasan Kabâdûz tarafından devam ettirilerek XX. yüzyıla ulaşmıştır.

Hamzaviyye mensuplarından Habeşîzâde Rahîmî Efendi, "Der Ta'rîf-i Ricâl-i

Hamzaviyye" başlıklı manzumesinde kemal ehlinin Cenâb-ı Hakk'a vuslat için terk ve tecridi, çile ve erbaîni şart koştuklarını, riyâzet ve perhiz yapmadan nefsin terbiye edilemeyeceği kanaatinde olduklarını söyledikten sonra "hâdî-i sebîl-i reşâd Hamza Bey" diye andığı Hamza Bâlî'nin, Hakk'a gitmek isteyen kimsenin bu gibi zorluklara katlanmasına gerek olmadığını, bu güç yolun artık yasaklandığını, çile çekmenin ilme bir katkısı olmadığını, zikirle idrakte bir arınma sağlanamayacağını, Hakk'ın sırrını kuluna kendisinin bahşedeceğini ifade ettiğini, "Bir nazarla er eyler âdemi er / Sana lâzımsa var ara bul er" dediğini nakleder. David Ungrad, Stefan Gerlach ve Philippe du Fresne-Canaye gibi Batılı seyyahların Hamza Bâlî'nin Hıristiyanlık'tan etkilendiğini söylemelerinin (bk. Clayer, s. 87) gerçeğe ilgisi yoktur.

La'fîzâde'nin, "Kabir-i şerifleri beyne'l-ahbâb mâlumdur" ifadesinden, Hamza Bâlî'nin defnedildiği yerin mensuplarınca gizli tutulduğu anlaşılmaktadır. Müstakimzâde ise kabrin Silivrikapı'dan Seyyid Nizam'a giden yolun sağ tarafında olduğunu, yanına daha sonra Hamzaviyye'ye mensup şair Tiflî'nin (ö. 1070/1659-60) defnedildiğini söyler. Kabir daha sonraki bir tarihte Mevlânâkapı'dan Silivrikapı'ya giden yolun sağında caddeye yakın çok yaşlı bir ağacın altına nakledilmiştir. Akşam üstleri dergâhtan çıkıp Hamza Bâ-

Hamza Bâlî'nin kabri – Silivrikapı / İstanbul

İf'nin kabrine giderek burada bir süre oturan Yenikapı Mevlevihânesi postnişini Osman Selâhaddin Dede'nin emri üzerine kabir Abdülaziz devri ricâlinden, Âdile Sultan'ın eşi Kaptanıderyâ Mehmed Ali Paşa tarafından 1281 (1864-65) yılında demir şebekeli açık bir türbe haline dönüştürülmüş, zamanla eskiyen demir şebeke sökülerek türbe 1996 yılında taş işçiliğiyle yeniden inşa edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 22/374, 585, 586; Müniri Belgradî, *Silsiletü'l-mukarrebîn ve menâkıbü'l-mütakin*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2819, vr. 113^b-114^a, 140^{a-b}; Seyyid Nizamoğlu, *Câmiu'l-avâriif*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2335, vr. 17^b; Atâî, *Zeyli Şekâik*, I, 70-71; Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, *Divan*, İÜ Ktp., TY, nr. 333, s. 69; Mehmed Nazmi, *Hediyetü'l-ihvân*, İÜ Ktp., TY, nr. 1604, vr. 125^a; La'îfzâde Abdülbâki, *Sergüzeşt*, İstanbul, ts., s. 34-40; Müstakimzâde, *Risâle-i Melâmiyye-i Şüttâriyye*, Millet Ktp., Ali Emîri, nr. 1051, vr. 42^{a-b}; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul 1288, s. 237; *Tomar-Melâmîlik*, s. 29; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, II, 303-304; III, 228; Mehmet Ali Ayni, *Hacı Bayram Velî*, İstanbul 1343, s. 125; Abdülbakî [Gölpınarlı], *Melâmîlik ve Melâmiler*, İstanbul 1931, s. 72-74; Hammer, GOR, VI, 236; Tayyib Okıç, "Quelques documents inédits concernant les hamzavites", *Proceedings of the Twenty Second Congress of Orientalists* (haz. Zeki Velidi Togan), Leiden 1957, II, 279-286; N. Clayer, *Mystiques état et société, Les halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle à nos jours*, Leiden 1994, s. 86-89; Adem Handziç – Muhamed Hadzijihiç, "O Progonu Hamzeviya u Bosni 1573 Godine", *POF*, XX-XXI (1970-71), s. 51-69.

NİHAT AZAMAT

HAMZA BEY CAMİİ

Bulgaristan'ın
Eski Zağra şehrinde
XV. yüzyılda yapılmış cami.

Bugün Stara Zagora olarak adlandırılan ve eskiden Bulgaristan'daki Türk şehirlerinin en büyüklerinden olan Eski Zağra, XIV. yüzyılın ortalarından 1877-1878'e kadar Rumeli'deki önemli bir merkez olma durumunu korumuştur. Evliya Çelebi'nin 1062 Zilhiccesinde (Kasım 1652) burayı ziyaretinde mevcut on yedi cami ve mescidden bugün ayakta kalabilen tek ibadet yeri şehrin merkezinde bulunan Hamza Bey Camii'dir. Eskicami de denilen bu eser, Evliya Çelebi tarafından kalabalık cemaate sahip büyük bir ibadet yeri olarak tarif edilmiştir. Tam okunamayan cümle kapısı üstündeki üç satırlık Arapça kitâbesine göre, Yıldırım Bayezid'in oğlu Emîr Süleyman Çelebi döneminde Emîr Hamza Bey tarafından 811 (1408-1409) yılında yaptırılmıştır. Burada adı geçen Hamza Bey'in tarihî kimliği tam olarak aydınlanmamıştır. M. Kiel bu hususta bir fikir beyan etmemiş, Ekrem Hakkı Ayverdi ise bunun Firuz Bey'in oğlu Antalya muhafızı Hamza Bey ile aynı kişi olabileceğini ileri sürmüştür. M. Süreyya Bey, bu zatın 833'te (1429-30) Eski Zağra'dan ayrılarak Sofya'ya gittiğini ve burada vefat ettiğini bildirir (*Sicill-i Osmânî*, II, 251). Hamza Bey Camii, üstündeki bir kitâbeden öğrenildiğine göre 1204'te (1789-90) bir tamir görmüştür.

Eski Zağra 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı'nda korkunç bir facia ile karşılaşmış ve buradaki müslüman halk bir katliama uğramıştır. Bu felâkette hemen hemen bütün Türk eserleri tahrip edilmiş ve müslüman halktan sağ kalanlar göçe zorlanmıştır. Minaresi yıkılmış ve tahrip edilmiş olan Hamza Bey Camii, müslüman ahalinin yeniden şehre döndüğü sırada Osmanlı hükümetinin baskısı ile halka teslim edilince tamir edilerek ibadete açılmıştır. Daha sonra tekrar ibadete kapanan cami yıllarca kapalı olarak ayakta kalmıştır. 1966 Ağustosunda Bulgaristan'da yapılan bir inceleme gezisinde bu tarihî eserin bakımsız fakat ayakta olduğu görülmüştü. Ekrem Hakkı Ayverdi 1969 ve 1982 yıllarındaki ziyaretlerinde camiyi ancak dışından görebilmiş, öl-

çüsünü dahi tam alamadığı yapıyı çok kötü durumda bulmuştur.

Hamza Bey Camii, üç bölümlü son cemaat yerini takip eden kareye yakın (19,32 x 20,50 m.) bir harime sahiptir. Bu mekânın üstünü örten 17,50 m. kadar çapında yüksek kasnaklı kubbesiyle mâbed, Osmanlı dönemi camileri arasında kubbe büyüklüğü bakımından özel bir yere sahiptir. Binanın dış yüzü pek intizamlı olmayan taş ve tuğladan diziler halinde örülmüştür. Kubbe kasnağında taş ve tuğla tekniğinin esas duvarlara göre daha düzenli oluşu ve buradaki oval pencereler kasnakla kubbenin çok geç dönemde yenilediğine işaret sayılabilir. Hatta kubbenin tam yuvarlak olmayışı da belki bu yüzden. Son cemaat yeri tuğla pâyelere binen kemerlerle ayrılmış olup yanlarda da ortasında bir pâye bulunan çifte kemer vardır. Buradaki üç bölümden iki yanda olanlar birer büyük, ortadaki ise daha küçük bir kubbe ile örtülmüştür. Son cemaat yeri kubbelerinin üçü de sekizgen kasnaklıdır. Geç bir dönemde buradaki kemerlerin içleri doldurularak örülmüş, sadece bazı pencereler açıklıkları bırakılmıştır.

Rumeli'deki minarelerin çoğu gibi ince ve uzun gövdeli olan minaresi esas beden duvarı ile son cemaat yeri köşesi üstünde yükselir. Merdiveni buradaki duvar kalınlığı içinde bulunduğu göre M. Kiel'in sandığı gibi sonradan ilâve edilmiş olmaz. Büyük kubbenin kareden kasnağa geçişi geniş çaplı tromplarla sağlanmış. Harim, her cephesindeki ikişer alt ve birer üst (kıble cephesinde iki) pencereden aydınlanmıştır, ayrıca kubbe kasnağında bir dizi oval biçimli pencere açılmıştır. Türk yapı sanatının klasik dönemine yabancı olan bu pencerelerin XVIII. yüzyıl sonlarındaki tamirde bu şekle sokulduğu düşünülebilir. Esasen mihrap ve kemerlerin araları ile kubbe pencereleri etrafındaki kalem işi nakışlar çok açık şekilde barok üslûbuna işaret eder. Ahşap mahfil ile mermer minberi de üslûpsuz basit eklemelerdir. Böylece Hamza Bey Camii'nin, geç bir dönemde belki bir yangın arkasından büyük ölçüde değişiklik ve tamir görmüş olduğunu söylemek mümkündür.

Bulgaristan'da 1980'li yıllarda hüküm süren Türklüğün ve Müslümanlığın kökünü kazıma politikası esnasında büyük bir zarar görmeyen bu mâbed, yumuşama politikasının ön planda tutulduğu günümüzde (1977) tamir edilerek ibadete açılmayı beklemektedir.

Eski Zağra'daki Hamza Bey Camii'nin 1966 yılında çekilmiş bir fotoğrafı (Semavi Eyce fotoğraf arşivi)

